

پژوهش‌های باستان‌شناسی کرانه‌های خلیج فارس

شهرستان‌های لامرد و مهر، فارس

تألیف، تحقیق و ترجمه:

دکتر علیرضا عسکری چاوردی

استادیار دانشگاه شیراز

دانشگاه هنر شیراز

- سرشناسه : عسکری چاوردی، علیرضا
عنوان و نام پدیدآور : پژوهش‌های باستان‌شناسی کرانه‌های خلیج فارس: شهرستان‌های لامرد و مهر، فارس/ پژوهش علیرضا عسکری چاوردی.
مشخصات نشر : تهران : سبحان نور، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری : ۴۵۲ ص.: مصور (رنگی).
شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۲۷۴۵-۴۳-۲
وضعیت فهرست نویسی : فیپا
موضوع : محوطه‌های تاریخی--ایران--فارس
موضوع : فارس -- باستان‌شناسی
موضوع : لامرد -- آثار تاریخی
موضوع : مهر -- آثار تاریخی
موضوع : لامرد -- حفاری‌ها (باستان‌شناسی)
موضوع : مهر -- حفاری‌ها (باستان‌شناسی)
رده بندی کنگره : ۱۳۹۱ ۴۵ع۵ الف / ۴۳ DSR۲۰
رده بندی دیویی : ۹۵۵/۶۳
شماره کتابشناسی ملی : ۳۰۳۰۹۵

آشنایان شیراز

سبحان نور

پژوهش‌های باستان‌شناسی کرانه‌های خلیج فارس

شهرستان‌های لامرد و مهر، فارس

نویسنده: علیرضا عسکری چاوردی (استادیار تاریخ و باستان‌شناسی دانشگاه شیراز)

ناشر: سبحان نور

نوبت چاپ: یکم ۱۳۹۲

طرح جلد: مصطفی سجادی

شرح تصویر روی و پشت جلد: آثار باستانی محوطه تمب بُت

حروفچینی و ویرایش: هاجر عسکری چاوردی

صفحه آرایی: مصطفی سجادی، علیرضا یارمحمدی

نظارت فنی: اردشیر شکوفه آبکنار

لیتوگرافی/چاپ/صحافی: نادر / زلال / ایران زمین

شمارگان: ۱۰۰۰

قیمت: ۷۰۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۷۴۵-۴۳-۲

حق نشر و هرگونه کپی برداری از این اثر برای مؤلف محفوظ است.

تهران - خیابان انقلاب - خیابان ۱۲ فروردین پایین‌تر از روانمهر - کوچه بهشت آیین - واحد ۳

تلفن: ۶۶۹۵۰۸۷۱ - همراه: ۰۹۱۲۴۲۲۰۷۹۵ - دورنگار: ۶۶۴۸۱۶۴۱

سپاسگزاری و تقدیم:

از پدر و مادر بزرگوار، همسر محترم و اساتید شایسته‌ام در گروه باستان شناسی دانشگاه تهران به ویژه زنده یاد دکتر مسعود آذرنوش، دکتر هایده لاله، دکتر ناصر نوروز زاده چگینی، از همکاران محترم ایران‌شناس پروفیسور پی‌یر فرانچسکو کالیری استاد باستان شناسی دانشگاه بولونیا، ایتالیا و بهترین دوستانم کریم علیزاده که همواره مشوق و راهنمای بنده بوده‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کنم و این کتاب را به یگانه فرزندم ماهان عزیز تقدیم می‌دارم.

مقدمه ناشر

در جهت تحقق منویات مقام معظم رهبری و پیرو سفر هیأت محترم دولت به استان فارس، احداث دانشگاه هنر شیراز در سال ۱۳۸۸ در جلسه هیأت محترم دولت به تصویب رسید. در این خصوص شورای عالی گسترش آموزش عالی وزارت علوم تحقیقات و فناوری طی مجوز شماره ۲۱۶۲۸/۲۲ مورخه ۲۴/۱۲/۸۸ موافقت اصولی با احداث این دانشگاه را ابلاغ نمود. این دانشگاه، به عنوان تنها دانشگاه دولتی هنر در نیمه جنوبی کشور، بر اساس طرح جامع (برنامه ریزی ده ساله) در چشم انداز برنامه توسعه، ۱۰ دانشکده و ۱۲۰۰۰ دانشجو در سطوح مختلف خواهد داشت.

دانشگاه هنر شیراز در نظر دارد به عنوان دانشگاهی مؤلف و بومی، مکتب هنری شیراز و هنرهای از یاد رفته را احیا نماید، آن را که جلوه دهنده ی اندیشه های عالمان بزرگ اسلامی بوده است. فارس خاستگاه تمدن های باشکوه باستان بوده و در نخستین مراحل رشد بشر، گسترده ترین سازمان های مدیریتی جهان کهن از فارس بوده است. تمدن هایی که بر نیمی از جهان آن روز حاکمیت داشتند و در دانش و معرفت پیشگام بودند. فارس تجلی گاه هنر بوده و در عصر اسلامی به پشتوانه مکتب فلسفی شیراز در این شهر مکتب هنری شکل گرفته است. به همین دلیل، مقام معظم رهبری فرمودند: "دانشگاه در شیراز یعنی دارالعلم در دارالعلم".

امروز با گذر از سده ها و به پشتوانه اندیشه عالمان کرانقدر، شهر شیراز به مدیریت و برنامه ریزی آموزشی و پژوهشی در حوزه هنر نیاز دارد. شیراز شیرازه فرهنگ و تمدن ایران زمین، به پشتوانه میراث تاریخی و فرهنگ بین المللی خود تلاش دارد با تحرک و پویایی بیشتر به حیات هنری خود ادامه دهد و با تاسیس دانشگاه هنر نقش تاریخی خود را با اندیشه ای آکادمیک شکل ببخشد. به همه این دلایل، دانشگاه هنر شیراز قصد دارد در جهت تحقق اهداف بنیادی خویش که همانا حمایت از هنر، میراث و ارزشهای فراوان دیگر است، اهداف پژوهشی خود را در زمینه شناخت میراث تاریخی، هنرهای بومی و سنتی در چارچوب دانشگاهی مولف و بومی تقویت و در این زمینه انتشارات دانشگاه را گسترش دهد. کتاب حاضر به عنوان نخستین کتاب از سلسله انتشارات دانشگاه هنر شیراز، گوشه ای از شناسایی دو شهرستان کرانه ای خلیج فارس در استان فارس از دیدگاه مسائل باستان شناسی را به روش علمی مورد بررسی و شناخت قرار داده است. محتوای این کتاب نشان می دهد مدیریت علمی منابع زیستی، منابع تاریخی و میراث فرهنگی تا چه حدود اهمیت دارد و هم استفاده از روش های علمی به ویژه در تحقیقات میدانی تا چه حدود در تحلیل و تفسیر مواد باستان شناختی کارآمد است.

فهرست

صفحه	عنوان
۱۱	پیشگفتار
	فصل یکم: دوره پیش از تاریخ (۵۰۰۰ - ۳۰۰۰ پ. م.)
۱۹	دهکده‌های هفت هزار ساله
۴۹	از گله‌دار تا بوشهر
	فصل دوم: دوره‌های تاریخی (ایلامی، هخامنشی، اشکانی، ساسانی)
۷۵	سکونتگاه‌های باستانی
۱۳۱	سازه‌های دفاعی: قلعه‌ها
۱۵۷	میراث هخامنشی: محوطه تُمب بُت
۱۹۹	نیایشگاه‌های مذهبی دوره باستان
۲۲۹	آیین‌های تدفین دوره باستان
۲۴۹	دشت‌های گله‌دار، فال و سرزمین‌های مجاور
	فصل سوم: دوره اسلامی
۲۷۷	سازه‌های آبی: آسیاب‌ها، بندها، سدها و حمام‌ها
۳۱۵	مزارات
	فصل چهارم: نتیجه‌گیری
۳۴۷	یافته‌ها، تحلیل داده‌ها و مدارک
۳۶۵	نمایه اشخاص
۳۶۹	نمایه مکان‌ها
۳۷۳	جداول
۳۹۳	تصاویر رنگی

پیشگفتار

اطلاعات در خصوص دوره‌های استقرار گذشته در ساحل شمالی خلیج فارس تنها به محوطه‌هایی نظیر سیراف، بوشهر و یا هرمز محدود می‌شود. پژوهش‌های باستان‌شناسی در ساحل شمالی و در دشت‌های پس‌کرانه‌ای خلیج فارس انجام نگرفته است و یا گزارش آن منتشر نشده است. به عکس، حجم انبوهی گزارش، بررسی و کاوش در مورد استقرارهای حاشیه جنوبی خلیج فارس انتشار یافته است. به گونه‌ای که امروزه در پی‌نوشت بسیاری از مقالات، سیاه‌هایی از نام محوطه‌های باستانی حاشیه جنوب خلیج فارس مشاهده می‌شود. این در حالی است که همچنان بسیاری از دشت‌های پس‌کرانه‌ای در حاشیه شمالی خلیج فارس ناشناخته باقی‌مانده است. از این دیدگاه، بررسی باستان‌شناختی ساحل شمالی و دشت‌های پس‌کرانه‌ای خلیج فارس حایز اهمیت است.

شهرستان‌های لامرد و مهر در جنوب استان فارس، از سه دشت تشکیل شده است. این دشت‌ها در پس‌کرانه‌های خلیج فارس و در امتداد کوه‌های زاگرس از شمال غربی به جنوب شرقی امتداد یافته است و در فصل‌های پربارش، سه رودخانه فصلی علامرودشت، مهران و دارالمیزان در سطح آن جریان می‌یابد. با توجه به محدودیت منابع آب و اقلیم گرم و خشک منطقه، بهره‌گیری از حداکثر توان فناوری در استفاده بهینه از ظرفیت‌های زیست‌محیطی برای سکونت در این منطقه، همواره ضروری بوده است.

بررسی‌های باستان‌شناختی پیشین نشان داده است که استقرارهایی از دوره‌های گذشته به ویژه دوره پیش از تاریخ در این منطقه وجود داشته است.^۱ در دوره‌های تاریخی، این منطقه در حوزه جغرافیای سیاسی حکومت‌های هخامنشی، اشکانی و ساسانی واقع بوده است.^۲ در دوره اسلامی، تحولات سیاسی-اجتماعی ناحیه فارس در ارتباط با مناطق ساحلی خلیج فارس بر مراکز سکونت این حوزه تأثیرگذار بوده است.^۳

بدیهی است که در هر یک از دوره‌های پیش از تاریخ، آغاز تاریخی، هخامنشی، اشکانی، ساسانی و اسلامی، توسعه قلمرو جوامع انسانی این منطقه به توانمندی آنان در استفاده از ظرفیت‌های زیست‌محیطی این منطقه بستگی داشته است. موضوع بررسی‌های این کتاب، نه تنها ظرفیت استفاده از منابع زیستی و تکنیک‌های به‌کاررفته برای استفاده از این منابع در هر یک از

۱. Stein "From Galehdar to Bushire". P 218-219.

۲. در این زمینه نک، توین بی، *جغرافیای اناری هخامنشیان*، ص ۱۰۸-۱۰۷؛ گو تشمید، *تاریخ ایران و ممالک همجوار آن از زمان اسکندر تا اقتراض اشکانیان*، ص ۱۷۹-۱۸۵؛ نولدکه، *تئودور. تاریخ ایران و عربها در زمان ساسانیان*، ص ۴۸.

۳. Hinds, "The First Arab Conquests in Fars", P. 39-53; Daryaei, "The Collapse of the Sasanian in Fars/persis". P 8-18.

دوره‌ها را مشخص می‌سازد، بلکه با توجه به موقعیت قرارگیری این منطقه در حوزه جغرافیایی استان فارس، تأثیر دو حکومت هخامنشی و ساسانی را بر چگونگی استقرارها تا حدودی روشن خواهد نمود.

چارچوب نظری پژوهش

به طور کلی، بررسی‌های باستان‌شناختی برای تعیین موقعیت مکان‌های باستانی و شناخت ویژگی‌های آنها انجام می‌گیرد.^۱ امروزه، بررسی‌های باستان‌شناسی در شناخت تاریخ تحولات سیاسی، فرهنگی انسان‌ها در مناطق مختلف نقش عمده‌ای دارد.^۲ به دلیل اینکه، این بررسی‌ها کم خرج است و اجرای آنها تقریباً هیچ صدمه‌ای به آثار باستانی نمی‌زند، از این طریق می‌توان اطلاعات وسیعی درباره مناطق گوناگون به دست آورد و بر پایه همین شناخت، چارچوب نظری مشخص برای انجام کاوش‌های باستان‌شناختی در یک منطقه فراهم نمود.^۳ با این هدف، برای تدوین روش بررسی میدانی این حوزه و تحلیل یافته‌های حاصل از بررسی، به الگویی نظری نیاز بود تا در چارچوب آن بتوانیم، تمامی مدارک باستان‌شناختی منطقه مورد نظر را مورد مطالعه قرار دهیم. برای انجام این کار، طرح بررسی به صورت فراگیر تدوین شد.^۴ به این ترتیب، بررسی به صورت فراگیر با تراکم نسبی در سرتاسر منطقه و با تراکم بیشتر در بخش‌هایی انجام شد که شرایط مساعدتری وجود داشت و سرانجام به منظور شناخت بهتر آثار فرهنگی این منطقه، یک محوطه با توجه به آثار سطحی آن گزینش و بررسی آن به روش نمونه‌برداری منظم (systematic Sampling) انجام گرفت.

اهداف طرح بررسی

هدف از انجام این بررسی فراگیر، شناسایی و ثبت تمامی محوطه‌های باستانی جهت مشخص ساختن مراحل فرهنگی این حوزه از دوره پیش از تاریخ تا دوره‌های تاریخی بود. اما در تداوم کار، اهداف بلند مدتی برای این بررسی طرح‌ریزی شد که اساس آن بر پایه کارهای انجام گرفته در سه مرحله بررسی میدانی (بررسی فراگیر با تراکم نسبی در سرتاسر منطقه، بررسی فراگیر با تراکم بیشتر در بخش‌های دارای شرایط زیستی مساعدتر و گزینش یک محوطه به منظور نمونه‌برداری روشمند) استوار بود. به همین دلیل، ثبت و نمونه‌برداری آثار محوطه‌های باستانی به گونه‌ای انجام گردید که ترکیب و تناسب پراکنش سفال‌ها در بخش‌های مختلف محوطه‌ها حفظ شود و مطالعات آینده را دچار مشکل نسازد. در عین حال، اطلاعات کافی از هر محوطه برداشت شود و آثار مورد تهدید مشخص تا در اولویت کار ثبت قرار گیرند. بدیهی است که با توجه به محدودیت‌های مالی و زمانی، برخی از این اهداف به انجام رسید. این اهداف عبارت بودند از: ۱- تهیه نقشه‌هایی که اندازه و موقعیت تمام محوطه‌ها را با توجه به گستردگی استقرارهای هر دوره نشان دهد. ۲- تأثیر وضعیت زمین ریخت‌شناسی احتمالی این حوزه در پیدایش استقرارها روشن شود. ۳- منابع زیست محیطی و نقش آن در روند شکل‌گیری محوطه‌های باستانی این حوزه ارزیابی شود. ۴- ساختار جمعیتی منطقه و الگوهای استفاده از زمین و نسبت آن با توزیع سکونتگاه‌های

۱. علیزاده، اهمیت و شناخت روشهای بررسی در باستان‌شناسی، ص ۲.

۲. همان.

۳. علیزاده، همان، ص ۸.

۴. طرح بررسی فراگیر (Full Coverage) در حوزه این شهرستان‌ها و میزان تراکم (Intensity) به کار گرفته شده در این بررسی و گزینش (Selectivity) محوطه‌های خاص، برگرفته از طرح بررسی‌های فراگیر منطقه‌ای است که تاکنون در خاورمیانه انجام شده است. در این زمینه نکه Adams, "Agriculture and urban life in Early Southwest Iran." P. 109-122; Schiffer et al. "The desing of Archaeological surveys." P 1-19; Hole. "Archaeological survey in southwest Asia." P. 21-24.

همچنین، نکه سامنر، "بررسی‌های فراگیر منطقه‌ای در خاور نزدیک: نمونه‌ای از ایران"، ص ۳۶-۴۸.

۵. استفاده از اصطلاح فراگیر (Full coverage) نشانگر میزان دقت بررسی نسبت به گستردگی حوزه جغرافیایی است و همواره بر دو متغیر مهم یعنی فشردگی (Intensity) و گزینش (Selectivity) استوار است. منظور از فشردگی یا تراکم، میزان کاری است که در یک واحد مساحت در منطقه مورد بررسی انجام می‌گیرد. فشردگی به جنبه‌های مختلف کارهای میدانی، به ویژه الگوی جستجو مربوط است و بر متغیر دوم، یعنی گزینش تأثیر مستقیم دارد. منظور از گزینش، محدودیت‌هایی است که به عمد یا غیرعمد در مورد انواع محوطه‌های باستانی اعمال می‌گردد که طی بررسی شناسایی و ثبت شده است. در این زمینه، نکه، سامنر، همان، ص ۳۶-۳۸.

امروزی شناسایی و برای درک این نسبت در میزان تأثیر عوامل اقتصادی بر الگوهای استقرار گذشته اقدام شود. ۵- پیشنهاد گاهنگاری نسبی منطقه با استفاده از داده‌هایی همانند سفال، سکه، سازه‌های معماری، سازه‌های تدفین و همچنین تاریخ‌گذاری مقایسه‌ای محوطه‌های هم عرض (crosss- Dating) و تحلیل این تاریخ‌گذاری بر اساس اطلاعات به دست آمده از محوطه‌هایی که یک دوره استقرار کوتاه مدت دارند.^۱

روش انجام بررسی

بررس فراگیر این حوزه در سه دشت، مجموعاً به مساحت ۵۰۰۰ کیلومتر مربع انجام شد. بررسی به صورت پیمایشی و با استفاده از خودرو و همچنین استفاده از اطلاعات افراد محلی در زمینه وجود احتمالی تپه‌های باستانی انجام گرفت. در این بررسی از نقشه‌های ۱:۵۰۰۰۰ استفاده شد و بدین ترتیب با ایجاد مربع‌هایی در طول و عرض جغرافیایی به وسعت ۱۰ در ۱۰ کیلومتر، حوزه بررسی به ۵۰ مربع تقسیم شد (نک، نقشه شبکه‌بندی شده حوزه شهرستان لامرد و مهر). هر کدام از این مربع‌ها بر اساس زاویه شمال شرقی آن مربع کدگذاری گردید. به این صورت که روی نقشه، دو رقم اول، شماره ضلع افقی بالای هر مربع و دو رقم دوم، شماره ضلع عمودی سمت راست هر مربع است. محوطه‌های باستانی درون هر شبکه با پیمودن جاده و بازدید از روستاها، امامزاده‌ها، گورستان‌ها و منابع آب شناسایی شد. بررسی از شمال غربی دشت جنوبی آغاز و در گوشه شمال شرقی دشت شمالی پایان پذیرفت. این بررسی در سه مرحله مقدماتی، تکمیلی و متمرکز انجام گرفت. در مرحله مقدماتی، روش انجام بررسی به صورت فراگیر انتخاب شد و سرتاسر منطقه مورد بررسی قرار گرفت. طی این مرحله ۴۳ محوطه باستانی شناسایی گردید.^۲ در دومین مرحله، در بخش‌هایی که دارای شرایط زیستی مساعد، راه‌های باستانی و منابع آب دائمی بود، بررسی با فشرده‌گی بیشتر انجام شد و در نتیجه مجموعاً ۷۶ محوطه باستانی شناسایی شد.^۳ در سومین مرحله، بررسی با گزینش یک محوطه خاص ادامه یافت و به دلیل اهمیت آثار مکشوفه از محوطه تمب بت^۴ و احتمال اینکه این محوطه بتواند برای فرضیه‌های موجود در طرح، پاسخی مناسب پیشنهاد نماید، تمرکز بر دارای منظم (systematic) از آثار سطحی این محوطه به انجام رسید. در بررسی‌های تکمیلی سرانجام ۱۰۰ محوطه باستانی شناسایی شد.

موقعیت و اقلیم حوزه شهرستان‌های لامرد و مهر

شهرستان‌های لامرد و مهر در جنوب استان فارس و در محدوده جغرافیایی ۵۲ درجه و ۲۰ دقیقه تا ۵۴ درجه طول شرقی و ۲۷ درجه و ۱۰ دقیقه تا ۲۸ درجه و ۲ دقیقه عرض شمالی قرار دارند. این شهرستان‌ها از سه دشت لامرد، علامرودشت و دارالمیزان تشکیل شده است. این دشت‌ها در امتداد کوه‌های زاگرس از شمال غرب به جنوب شرق گسترش یافته است و میانگین ارتفاع آن از سطح دریا ۴۵۰ متر است. کوه گاوبست به ارتفاع ۲۱۶۵ متر بلندترین بخش منطقه را تشکیل می‌دهد. طی ده سال اخیر، میانگین میزان بارندگی ۲۷۹ میلی‌متر و حداکثر دمای مطلق ۴۴ و حداقل آن ۱- درجه سانتی‌گراد بوده است. ۲۲ رشته قنات و چشمه و ۱۵۰۰ حلقه چاه آب، منابع آبی این شهرستان‌ها را تشکیل می‌دهد. به دلیل شرایط طبیعی و تنوع خاک در بخش‌های مختلف این حوزه، پوشش گیاهی همگون نیست. در مرکز دشت‌ها، به دلیل رسوب‌گذاری سیلاب‌هایی که از کوه‌های اطراف (به ویژه کوه‌هایی که از جنس مارنی هستند) سرازیر می‌شوند، اغلب زمین شورزار و قلیایی و برای کشاورزی نامناسب است.^۵

۱. در زمینه تحلیل تاریخ‌گذاری محوطه‌های هم عرض (Crosss- dating) و همچنین برای تحلیل تاریخ‌گذاری بر اساس محوطه‌هایی که یک دوره استقرار کوتاه مدت دارند، نک Wenke, *Imperial Investments and Agricultural Development in Parthian and sassanian Khuzestan: 150 B.C. to A.D 640*, P. 43-57; Stone, "Seriation", p634-635; Dunne, "Seriation Method and It's Evaluation", P. 305-319; Renfrew, Colin and Bahn, Paul. *Archaeology: Theories, Methods and practice*, p. 125.

۲. بر همین اساس، تمام محوطه‌های باستانی که در این بررسی شناسایی شد، به ترتیب از ۱۰۱ تا ۱۷۶ شماره‌گذاری گردید.

۳. عسکری چاوردی، گزارش مقدماتی بررسی باستان‌شناختی شهرستان لامرد، فارس، ص ۷۳-۷۰.

۴. همو، بررسی باستان‌شناختی مراحل تمدنی شهرستان لامرد، فارس، (رساله کارشناسی ارشد)، ص ۲۰۴-۱۷.

۵. همو، "فارس پس از داریوش سوم: نوپافته‌هایی از یک محوطه باستانی در لامرد فارس" ص ۷۲-۶۶.

۶. مارن (مارل) Marl رسوبات ریزدانه با منشأ دریایی به ویژه آب شیرین است. این رسوبات بسیار ریزدانه در حد رُس و ترکیب اصلی آن را انواع کربن‌هایی تشکیل می‌دهد که بین ۳۵ تا ۶۵ درصد کل آن را شامل می‌شود. مارن (مارل) معمولاً خاکستری رنگ است ولی به رنگ‌های سبز و قرمز نیز دیده می‌شود. به عنوان کود برای خاک‌های اسیدی استفاده می‌گردد که میزان آهک آنها پایین است. مارن از نظر بافت سست است و به راحتی در اثر هوازدگی تخریب می‌شود. نک:

Bates and Jackson (eds) *Glossary of Geology*, p. 381.

شرایط کوهپایه‌ها، تا حدی متفاوت است، بدین معنی که در صورت وجود آب کافی، بخش اعظم این قسمت‌ها قابل کشت است. به طور کلی، در بخش‌های شمال غرب و غرب این حوزه، به دلیل شرایط توپوگرافیک خاص منطقه و همچنین مناسب بودن کیفیت منابع آب، پوشش گیاهی، چراگاه‌ها و کشاورزی به نسبت شرق و جنوب شرق وضعیت مناسب‌تری دارد.

پیشینه تاریخی منطقه لامرد و مهر

بر اساس متون تاریخی، فارس کهن بخش بزرگی از جنوب ایران بوده که قسمت‌های شمال، شرق و غرب آن را جبال اصفهان، کرمان، خوزستان و جنوب آن را خلیج فارس دربرمی‌گرفته است.^۱ در دوران پیش از اسلام، فارس به پنج کوره‌ی (ناحیه) استخر، اردشیر، شاپور، قباد و دارا بگرد تقسیم شده بود.^۲ در دوران اسلامی، این تقسیمات تغییر پیدا کرده و از سده‌های میانه اسلامی به بعد، چهار بخش شبانکاره، فارس مرکزی، کهکیلویه و لارستان نام برده شده است.^۳

لارستان، جنوبی‌ترین این نواحی چهارگانه‌ی استان فارس بوده و شهرستان‌های لامرد و مهر در بخش جنوبی این منطقه واقع شده است. حوزه وسیع لارستان تا بندر سیراف در ساحل خلیج فارس امتداد داشته و در دوره پیش از اسلام، بخشی از کوره اردشیر محسوب می‌شده است.^۴ در دوره اسلامی، سرتاسر ناحیه ساحلی بندر سیراف را سیف می‌گفته‌اند که از این ناحیه در شرق و غرب بندر سیراف به ترتیب سیف عماره و مظفر و از بخش مرکزی به نام سیف زهیر نام برده شده است.^۵ دو دشت پس کرانه‌ای واقع در شمال ناحیه سیف مرکزی (سیراف) را سرزمین‌های بنام کران و ایراهستان تشکیل می‌داده که امروزه شهرستان‌های لامرد و مهر جای آن را گرفته است.^۶

پیشینه پژوهش‌های باستان‌شناختی منطقه لامرد و مهر

اولر اشتاین (Aurel Stein) در زمستان ۳۳-۱۹۳۲ میلادی (۱۳۱۱-۱۲ هجری شمسی) بخشی از این حوزه را بررسی کرد.^۷ اشتاین با بررسی دشت جنوبی این حوزه، ۱۲ محوطه باستانی را شناسایی نمود.^۸ پس از وی، در سال ۱۹۷۷، هاینس گبه (Heinz Gaube) بدنبال طرح تکمیل اطلس توپوگن، این منطقه را مورد بررسی قرار داد.^۹ هاینس گبه، علاوه بر محوطه‌هایی که تا آن زمان اشتاین معرفی کرده بود، ۲۱ محوطه باستانی دیگر را شناسایی کرد.^{۱۰} سرانجام، در سال‌های ۸۰-۱۳۷۸ طی سه مرحله، نگارنده به سرپرستی دکتر مسعود آذرنوش این منطقه را مورد بررسی قرار داد و در نتیجه ۴۳ محوطه باستانی دیگر شناسایی شد. بدین ترتیب شماره محوطه‌های باستانی این حوزه به ۷۶ اثر رسید. در بررسی‌های مجدد از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۰ شماره محوطه‌های باستانی این حوزه به بیش از ۱۰۰ اثر باستانی رسید.

مطالب این کتاب حاصل توصیف، تحلیل و مطالعات میدانی ده‌ها اثر باستانی با کارکردهای مختلف است که در روند تاریخی از هزاره پنجم پیش از میلاد تا سده‌های معاصر را شامل می‌شود. در بخش نخست کتاب، روستاهای اولیه دوره پیش از تاریخ به‌ویژه در ارتباط با محوطه‌های هرج، رُکن آباد و خشت و چگونگی پیدایش جوامع اولیه انسانی در منطقه، مورد بحث قرار می‌گیرد. در بخش‌های دیگر کتاب، چشم‌انداز استقرارها در ارتباط با دوره‌های هخامنشی، اشکانی و ساسانی با اتکاء به یافته‌های باستان‌شناسی در بخش قلعه‌ها، نیایشگاه‌های مذهبی، آداب تدفین، و یافته‌های سفالی به‌ویژه آثار مکشوفه از محوطه ثُمب بُت مورد ارزیابی واقع می‌شود. روند شناخت تحولات دوره‌های تاریخی منطقه در دوره اسلامی، به استناد تواریخ مکتوب سنگ مزارهای مکشوفه از این مناطق تحلیل و تفسیر می‌شود به‌ویژه اینکه میراثی بزرگ از دوره پیش از اسلام در

۱. اصطخری، مسالک و ممالک، ص ۹۵.

۲. همان، ص ۹۵؛ ابن بلخی، فارسنامه، ص ۲۸۶.

۳. حسینی فسایی، فارسنامه ناصری، جلد دوم، ص ۹۰۰.

۴. اصطخری، همان؛ ص ۱۰۰؛ ابن بلخی، همان، ص ۳۲۸؛ نولدکه، همان، ص ۴۸.

۵. اصطخری، همان، ص ۱۰۰؛ ابن بلخی، همان، ص ۳۳۷؛ شواتس، جغرافیای تاریخی فارس، صص ۱۱۱-۱۰۹.

۶. اصطخری، همان، شواتس، همان.

7. Stein, op.cit. p 213-234.

8. Ibidem.

9. Gaube, "Im Hinterland von siraf: Das Talvon Galledar/ Fal Nachbagebite". P 149-166. taf 30-37.

10. Ibidem.

این منطقه بجای مانده که در سرتاسر دوره اسلامی بهترین شیوه‌ها و نظام‌های آبیاری در روند دوره باستان در منطقه گسترش یافته است. سازه‌های آبی که امروزه هم می‌توان با اتکاء به آنها نیازهای معیشتی و کشاورزی ساکنان این مناطق را مرتفع نمود. در بخش آخر کتاب، تحلیلی کلی با اتکاء به همین منابع زیستی از کیفیت و کمیت جمعیت، جابجائی سکونتگاه‌ها و دلایل توسعه و یا تغییرات زیستی مطرح شده است.

قدردانی و سپاسگزاری

بخشی از بررسی‌های میدانی این پژوهش در چارچوب یکی از طرح‌های مؤسسه باستان‌شناسی دانشگاه تهران و بخش‌های تکمیلی آن در چارچوب طرح مشترک پژوهشی دانشگاه شیراز و سازمان میراث فرهنگی (فارس)، مجوزهای پژوهشگاه باستان‌شناسی پژوهشگاه انجام شده است. بدین منظور از زحمات شایسته معاونت پژوهشی وقت دانشگاه تهران آقای دکتر رحیمیان، معاونت پژوهشی وقت دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران آقای دکتر شهریار نیازی، مدیریت وقت مؤسسه باستان‌شناسی خانم دکتر هیده آله و همکاران ایشان، همچنین از همراهی و همکاری‌های زنده یاد دکتر مسعود آذرنوش، جلیل گلشن معاونت محترم وقت پژوهشی سازمان میراث فرهنگی کشور، رئیس دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شیراز آقای دکتر رحیمیان، معاون پژوهشی دانشکده خانم دکتر قاسمی، معاون پژوهشی دانشگاه شیراز آقای دکتر سعادت و آقای دکتر شیخی در امور پژوهش دانشگاه شیراز قدردانی می‌شود. همچنین از آقای ناصر نوروززاده چگینی، دکتر حسن فاضلی، دکتر محمد مرتضائی، مدیران وقت پژوهشگاه باستان‌شناسی، مسئولین اداره کل میراث فرهنگی فارس به‌ویژه آقای مهندس بحرالعلومی، مصیب امیری و باستان‌شناسان محمد طیب اسدی، آقایان کریم عزیززاده، محسن زیدی، نوذر حیدری، محمد تقی عطایی و روح‌الله محمدی بخاطر همکاری در کارهای میدانی، مهندس استفانو تیلیا از ایتالیا، دکتر آنجلا بیزارو از دانشگاه ژم، دکتر کامرون پیتري از دانشگاه کمبریج، دکتر دنیل توماس پاتس دانشگاه سیدنی استرالیا، دکتر پی‌یر فرانچسکو کالیری دانشگاه بولونیا، دکتر مونیک کرووران دانشگاه سوربن فرانسه، دکتر هلن تایلر دانشگاه کمبریج و دکتر رمی بوشارلا دانشگاه سوربن تشکر و قدردانی می‌شود.

تمام مطالب این کتاب به لطف و همکاری سرکار خانم مهندس هاجر عسکری چاوردی ویراستاری و تایپ شده است که از زحمات و همکاری‌های ایشان در تمام مراحل تحقیق نهایت قدردانی بعمل می‌آید. در این پژوهش اشخاص بسیار، بزرگواری فرمودند و به دلیل اینکه بخش مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای این کتاب از سال ۱۳۷۵ آغاز و تا سال ۱۳۹۰ به طول انجامید لذا، مدیران وقت و افراد حقیقی و حقوقی متعدد و اهالی محترم روستاهای واقع در دو منطقه مذکور و در استان فارس همکاری‌های بسیار داشتند که از تمام ایشان قدردانی می‌شود.

به امید توفیق الهی

دکتر علیرضا عسکری چاوردی

عضو هیات علمی بخش تاریخ و باستان‌شناسی دانشگاه شیراز

و مسئول راه‌اندازی دانشگاه هنر شیراز

نوروز ۱۳۹۲